

Varga A. József ny. ezredes:

A PROTESTÁNS TÁBORI PÜSPÖKSÉG TÖRTÉNETE A MEGALAKULÁSÁTÓL AZ 1951-ES MEGSZŰNÉSÉIG (1.)^{1, 2}

ÖSSZEFOGLALÓ: 2023-ban emlékezünk meg a Protestáns Tábori Püspökség megalakulásának 100. évfordulójáról. A protestáns tábori lelkészek már az 1848–49-es szabadságharcban is kitűntek szolgálatukkal. Igazán az első világháború pokla mutatta meg, mekkora szükség van rájuk, de a két háború közötti időszakban, majd a második világháborúban, a fogolytáborok világában is helyt álltak. Az 1950-es évek elején szándékosan elsorvasztott szolgálatot a rendszerváltás után, 1994-ben szervezték újjá. A szerző háromrészes tanulmányában a Protestáns Tábori Püspökség történetét mutatja be a szolgálat megalakulásától 1951-es megszűnéséig.

KULCSSZAVAK: protestáns, tábori püspökség, 100 éves évforduló, Soltész Elemér

A SZERZŐRŐL:

Dr. Varga A. József ny. ezredes (PhD), hadtörténész (ORCID: 0000-0001-5774-6573)

VALLÁS, VALLÁSGYAKORLÁS, LELKIGONDOZÁS

Magyarországon a reformáció³ elterjedése egybeesett az ország három részre szakadásával, a várakért és a területekért folytatott harcok állandósulásával. „A 16. század végére a lakosságnak 90%-a a protestáns vallás tanításai szerint élt és gyakorolta vallását. Ilyenformán a bandériumok katonasága is túlnyomóan vagy kizárólag protestánsokból regrutálódott.” A protestáns vallást követő magyar főurak, főnemesek által kiállított bandériumok katonái – uraik vallása után – szintén protestánsok voltak. Itt nem volt szerződésileg biztosított protestáns vallásgyakorlat, a protestáns lelkészek főúri jogon végezték lelkipásztori feladataikat.

¹ A háromrészes írás a szerző – Az Evangélium a katonák között. 100 éves a Protestáns Tábori Püspökség című kötetben megjelent – tanulmányának szerkesztett változata. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2023, 40–85.

² A tanulmány idézetei a szerző korábban megjelent munkáiból valók: Varga A. József, Soltész Elemér protestáns tábori püspök: dokumentumok és visszaemlékezések dr. Soltész Elemér altábornagy, protestáns tábori püspök életéről és munkásságáról, Budapest, Petit Real Könyvkiadó, 2000; Varga A. József, Katonák – lelkészek: tábori lelkészek, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2010.

³ A reformáció a középkori egyház megújítására törekvő mozgalom a 16. századi Európában. Bár voltak előzményei, kezdetét a Luther Márton Ágoston-rendi szerzetes által megfogalmazott 95 tétel jelenti, amelyet ő a hagyomány szerint 1517. október 31-én szegezett ki a wittenbergi vártemplom kapujára. Nem sokkal később Ulrich Zwingli, majd Kálvin János Svájcban láttak hozzá az egyház megreformálásához. Habár a reformátorok nem kívántak elszakadni a középkori egyháztól, a történelmi szükségszerűség mégis kenyértörésre vitte a dolgot, és a megreformált egyházak elszakadtak Rómától. A protestáns elnevezés onnan ered, hogy a megújult gyülekezetek tiltakoztak (protestáltak) az ellen, hogy kényszerítsék őket a régi egyházi keretek közé való visszatérésre. E Rómától való elzárkózásuk miatt kapták összefoglalóan a protestáns elnevezést. A protestantizmus két legjelentősebb ága az evangélikus (más néven lutheránus) és a református (más néven kálvinista) egyház. Egykori hatalmi befolyásának megtartása érdekében a római katolikus egyház mindegyre az ellenreformációval válaszolt.

Együtt jártak a sereggel, együtt táboroztak velük mindaddig, amíg a hadi szolgálatuk a harcokban tartott. Ennek befejeztével visszatértek a várakba és udvarházakba a katonasággal együtt. A reformáció térhódítását követően is fennmaradt a középkor korábbi időszakából átöröklött formában a főurak udvari lelkészi rendszere, a várlelkészet, valamint a mezei hadak úgynevezett tábori lelkészete. A mohácsi csatavesztést (1526) követő kettős királyválasztás, majd az oszmán hadak hódítása, Buda (1541) elfoglalása után és az állandó harcok közepette a katonai lelkigondozás lehetőségei másként alakultak a Habsburgok uralta királyi Magyarországon, a Szapolyai országrészéből kialakuló Erdélyi Fejedelemség területein, valamint a török hódoltságban. A folytonos harcok, a portyázások és adóbehajtások közepette a lutheránus irányzat mellett hazánkban a reformáció kálvinista irányzata is elterjedt.

A 16–17. század fordulója után Magyarország még protestáns többségű ország volt, és ezt az állapotot zavarta meg a jezsuita ellenreformáció, amely a Habsburg-ház hatalmi törekvéseivel szövetkezett. 1604-ben az a veszély fenyegette a magyar református egyházat, hogy felszámolják. Mivel „Magyarországon a rekatolizáció folyamata összekapcsolódott a Habsburgok centralizációs törekvéseivel, ezért is a magyar függetlenségi és szabadságharcok összekapcsolódtak a vallás szabad gyakorlásának követelésével”. A protestantizmus a Habsburgokkal való szembenállást is kifejező nemzeti ügygé vált, és az elszennvedett sérelmek vezettek a Bocskai István (1557–1606) névvel jelzett vallási és politikai szabadságharchoz, Bethlen Gábor (1580–1629) és I. Rákóczi György (1593–1648) erdélyi fejedelmek hadjárataihoz, majd II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) „libertásos” zászlóinak kibontásához. A nyolc évig tartó (1703–1711) szabadságharc idején Rákóczi politikai és katonai érdekből a nemzet egész erejének összefogásáért tudatosan háttérbe szorította a vallási ellentéteket, mindent megtett az országon és hadseregen belüli vallási békéért. 1711-ben a szabadságharcot lezáró szatmári béke ugyan vallásszabadságot ígért, azonban a Habsburg-ház uralkodói a Monarchia egységét a vallás egységében látták biztosítottnak.

A Habsburg-ház hadseregeiben a római katolikus volt az egyedüli elfogadott vallás, és ennek tudható be, hogy 1711-től a protestáns vallású katonák saját vallásuk szerinti tábori lelkészekkel a birodalmi reguláris hadseregben 1834-ig nem is találkozhattak. A császári-királyi (k. u. k.) hadseregben minden ezred egy-egy plébániát alkotott, papja az ezredkáplán volt, az ezredkáplánok tevékenységét 1826-tól az egyházmegyéktől függetlenné vált katolikus tábori püspökség fogta össze. Az egyedi megoldás példájának lehet tekinteni, amikor 1835-ben egy magyar református és egy evangélikus lelkészt felkérték az Észak-Itáliában harcoló császári-királyi hadsereg magyar ezredeihez tartozó katonák lelkigondozására. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Magyarország újkori történetének egyik meghatározó eseménye, a modern nemzeti identitás egyik alapkövévé vált, mivel egyszerre törekedett az egyéni szabadságjogok kivívására és a nemzeti önrendelkezés megteremtésére. A vallásról szóló 1848. évi 20. törvénycikk megszüntette a katolicizmus államvallás jellegét, és kimondta a magyarországi bevett felekezetek, azaz a katolikusok, az evangélikusok, a reformátusok, az unitáriusok és az ortodoxok „egyenlőségét és viszonyosságát”. A törvény 5. §-a pedig leszögezte, hogy a minisztérium rendelkezni fog, hogy a bevett vallásokat követő katonák saját vallású tábori lelkészekkel láttassanak el. Ezen törvény alapján a nemzetőrségben és a honvédségben rendszeresítettek tábori lelkészi helyeket, azonban legtöbb esetben a protestáns lelkészek is saját elhatározásuk szerint vállaltak részt a honvédek lelkigondozásában. A szervezés során volt olyan javaslat is, amely szerint a honvédségnél ne csak ezredenként, hanem zászlóaljanként szervezzenek tábori lelkészi beosztásokat, azonban ez nem valósult meg, ugyanakkor foglalkoztak a tábori püspökségek felállításának egyházi lehetőségeivel, továbbá a minisztérium 10. osztályaként felállították a „lelkési osztályt”, amely a honvédsereg

lelkészi szolgálatának kormányzati irányító- és felügyeleti szerve volt. Így a szabadságharc idején már kialakult egy magyar tábori lelkészi szolgálat elképzelése, amely az 1920-as években a tábori püspökségek megalakításához szolgált példaként.

A szabadságharc leverését követő dermedtségben az önálló magyar hadseregnek még a gondolata is megbotránkozást és üldöztetést jelentett. Változások az 1860-as években kezdődtek, amikor is az evangélikus katonák lelkigondozására evangélikus tábori hitszónokokat engedélyeztek. Szintén 1861-ben kísérlet történt az evangélikus Szeberényi János Mihály tábori szuperintendens vezetésével egy négy református és négy evangélikus lelkésszel működő protestáns tábori püspökség létrehozására is, azonban az egyházak és a felekezetek tiltakozására a rendeletet a király visszavonta. Az 1867-es kiegyezéssel helyreállították a magyar alkotmányt, és innentől a Magyar Királyság a dualista berendezkedésű Osztrák–Magyar Monarchia társországa lett. A haderőreform keretében a Monarchia tábori lelkészetét is átszervezték, és az 1869 utáni szervezete lényegesen eltért az azt megelőző korszaktól. Ezt az időszakot a tábori lelkészet reorganizálásának tekinthetjük. A római katolikus lelkészet élén változatlanul az apostoli vicariatus állt, azonban szakítottak az „egy ezred – egy plébánia” elvvel, és helyette a katonai kerületeknél (kezdetben 17, majd 15 katonai kerület) szervezték meg a katolikus katonai plébániákat. A módosítások sorában nem elhanyagolható változtatást jelentett a vallásgyakorlás lehetőségeinek kiszélesítése, a nem katolikus vallásúak lelkigondozásának rendezése. A szervező- és ellenőrző munkát a katonai plébánosok végezték, és mivel egyedül átfogni nem tudták az egymástól távol lévő, felekezetiileg különböző alakulatokat, ezért széles körben támaszkodtak a kisegítő polgári lelkészek tevékenységére. A segédlelkészek között a római katolikus lelkészek mellett már szép számban voltak görögkatolikus, görögkeleti és protestáns lelkészek is. A m. kir. Honvédség alakulatai egy helyben állomásoztak, így nem kellett felállítani külön honvéd tábori lelkészetet.

1. kép Református szertartás a fronton

Az első világháború kezdetén minden mozgósított hadsereghez egy-egy tábori főpapot (Feldsuperiort) vezényeltek, aki az egyházi ügyekben a tábori püspöknek, katonai ügyekben a hadseregpapancsnoknak volt alárendelve. A tábori főpapnak alárendelten tevékenykedtek a római és a görögkatolikus lelkészek. Az evangélikus és a görögkeleti lelkészek, valamint a zsidó rabbik minden tekintetben a hadsereg-papancsnokságnak voltak alárendelve. Ezen felekezetek lelkészei egyházi joghatóságukat az őket küldő egyháztól, annak püspökétől kapták. A háború kitörésekor hat református és hat evangélikus tényleges tábori lelkészi hely volt a közös hadseregben. A hadosztályoknál a szervezeti felépítésnek megfelelően általában két lelkész teljesített szolgálatot. Ezek közül a római katolikus lelkész a katonai káplán hatáskörét gyakorolta. A másik lelkész a hadosztály felekezeti összetétele alapján lehetett görögkatolikus, evangélikus, református vagy görögkeleti, akik viszonylag önállóan tevékenykedhettek, vezethették saját anyakönyveiket. A református lelkészek többségét nem tábori lelkészi feladatra, hanem betegápolónak hívták be.

Annak hírére, hogy a református és evangélikus katonák rendszeresen hiányolták a saját tábori lelkészüket, 1915 májusában a Református Egyetemes Konvent megbízta a tudomása szerint tábori lelkészi szolgálatot teljesítő Baltazár Dezső (1871–1936) református püspököt 40 közös hadseregbéli és 17 honvéd tábori lelkész felügyeletével; Baltazár a háború idején háromszor járta végig a harcterekeket. Ez egyoldalú lépés volt, a katonai hatóságok egyetértése hiányzott, de nem akadályozta a felügyelet gyakorlását. Evangélikus részről Kapi Béla püspök (1879–1957) látta el 1918-tól a felügyeletet.

A Református Egyetemes Konvent és a Zsinat erőfeszítéseket tett a tábori lelkészlet rendezésére, és 1918-ig több mint 200 alkalommal tárgyalta a tábori lelkészlet ügyében. Ezt tette az evangélikus egyház is.

A M. KIR. HONVÉDSÉG TÁBORI PÜSPÖKSÉGÉTŐL A M. KIR. HONVÉDSÉG KATOLIKUS TÁBORI PÜSPÖKSÉGÉIG

Az első világháború befejezését jelezte, amikor 1918 októberében kihirdették, hogy „*a legénység nemzetisége, illetve állampolgársága szerint ki-ki illetőségi helyére mehet. A tisztekről semminemű intézkedés nem történt, a felettes hatóság semminemű választ nem adott*”. A frontról hazatért lelkészek is kaotikus állapotokat találtak, és egyéni elképzeléseik alapján keresték a lelkészi tevékenységük folytatásának lehetőségeit. Az 1918. októberi forradalom alatt az önálló hadsereg megteremtésével kevesen foglalkoztak, ekkor a legfőbb gond a frontról hazatérő katonák leszerelése, a rend és ellátás megszervezése volt. A hazatért tábori lelkészek ügyében nagyon sok volt a rendezetlen kérdés, és nagy volt a bizonytalanság. Ezek közé tartozott többek között a közös hadseregben szolgált és Magyarországra jött tábori lelkészek helyzetének rendezése is. Jogilag a legellentmondásosabb a közös hadsereg katolikus tábori lelkészeinek helyzete volt, mivel megszűnt a Monarchia tábori püspöksége, Magyarországnak pedig ezen a területen nem volt érvényes szerződése a Vatikánnal, ezért nem lehetett tudni, hogy mikorra és milyen formában lehet megszervezni a tábori lelkészi szolgálatot. Abból indultak ki, hogy „*a császári és királyi közös hadsereg felbomlásával elvesztette a lelki joghatóságát a Magyarországon állomásozó volt közös hadseregbéli katonalelkészek fölött, ezért a honvédelmekészek feletti joghatóság visszaszállt a megyés püspökökre*”. Ezzel azt kérték, hogy a püspökök a honvédelmekészek fölött gyakorolt eddigi joghatóságukat terjesszék ki a volt, közös hadseregbéli lelkészekre is. Más volt a helyzet a protestáns tábori lelkészek esetében, akikkel a protestáns ügyek kormánybiztosa, dr. Kun Béla (nem azonos a proletárdiktatúra doktori fokozattal nem bíró vezetőjével – a szerk.) református lelkész foglalkozott.

Kun kérte, hogy a leszerelő katonalelkészeknek az egyházkerületek és az egyházmegyék adjanak alkalmazást, így a kormánzatnak nem kell foglalkozni a tábori lelkészekkel. Ettől függetlenül egy leendő magyar tábori lelkészet gondolata már megfogalmazódott, azonban ekkor mindenki mindent csak átmeneti megoldásnak gondolt.

A Tanácsköztársaság kikiáltását (1919. március 21.) követően egészen másként vetődött fel a katonalelkészek helyzete. A Hadügyi Népbiztosság I. sz. rendelete a tábori lelkészetet megszüntette. A Vörös Hadsereg felállításáról szóló rendelet többek közt „*a forradalmi fegyelem fontosságára való tekintettel a politikai munka ellátására bevezette a katonai politikai biztosok intézményét*”. Így ebben az időszakban a hadsereg és az egyház kapcsolata, valamint a katonalelkészet témája aktualitását veszítette.

A Tanácsköztársaság korszaka és annak az államot és egyházat szétválasztó, az egyházak működését korlátozó intézkedései után az első lépések egyike volt az állam és az egyház kapcsolatának helyreállítása, a jogfolytonosság elismerése. Ezt gyorsan rendezték, amikor is a kultuszminiszter kihirdette, hogy az „*állam és egyház közti viszony tekintetében az 1918. október 31-e előtt fennállott helyzet az irányadó*”. Ezzel helyreállt a jogfolytonosság, a Hadügyminisztérium pedig átvette a kezdeményezést, mert az önkéntesek mellett, 1919. augusztus 20-a után behívással is gyorsan gyarapodott a Nemzeti Hadsereg állománya. Ekkorra már mintegy 30 ezer főt tett ki a katonák létszáma. A növekvő létszám nemcsak nagyobb anyagi gondot jelentett, hanem meg kellett kezdeni a minden hadsereg számára nélkülözhetetlen erkölcsi és eszmei tényezők kialakítását, a katonák nevelését is, és ebben a feladatban az egyházak – a katonalelkészek – tevékenységével is számoltak. Az első lépést Schnetzer Ferenc hadügyminiszter tette meg, aki 1919. szeptember 17-ére a rendelkezési állományban lévő katonalelkészek ügyében értekezletet hívott össze. Ebben az időben még többféle elképzelés létezett, amelyek között még a megszüntetés is szerepelt, azonban a Hadügyminisztérium a tábori lelkészi szolgálat visszaállítása mellett érvelt. A kérdés az volt, hogy ez milyen formában történjen. Közben a tábori lelkészet ügyében 1919. december 16-án négy római katolikus, egy református és egy evangélikus tábori lelkész tiszteltett Horthy Miklós fővezérnél, és ezen a megbeszélésen történt meg a vezérkarfőnök felkérése a tábori lelkészet megszervezésére. Ennek a találkozóknak is lehet tulajdonítani, hogy 1919. december 29-én a budapesti Katonai Körlet Parancsnokság 297. sz. értesítője közölte a tábori főpapi hivatal felállítását, amely a katonai körletparancsnokság keretében a folyó évi március 21-e előtti hatáskörrel rendelkezik. „*A főpapi hivatal vezetője további intézkedésig Vargha János főlelkész, a protestáns lelkészi hivatal vezetője: Taubinger Rezső főesperes.*”

A következő intézkedés 1920. január 26-án jelent meg, és a budapesti, a székesfehérvári, a szombathelyi, a kaposvári, a szegedi, a miskolci és a debreceni Katonai Körlet Parancsnokságon egy-egy tábori lelkészi hivatal felállítását rendelte el. „*A hivatal vezetője a katonai lelkészi rangban idősebb római katolikus lelkész, aki egyszersmind a körlet-parancsnok egyházügyi referense, azonban általa a más felekezetű lelkész munkája és hatásköre nem befolyásolható. Állománya: A budapesti körlet parancsnokságnál 3 római katolikus, 2 református és 2 evangélikus tábori lelkész, míg a többi körletparancsnokságnál 2 római katolikus, 1 református és 1 evangélikus tábori lelkész. Ha netalán a körlet parancsnokságok területén lévő protestáns vallású katonák számaránya több protestáns lelkészt kívánna, ezt a körletparancsnokság innen külön kérelmezze.*” A mindhárom vallásfelekezetű tábori lelkész számára megfogalmazott feladatok között az előírt vallásgyakorlatok és szertartások végzésén túlmenően kiemelten szerepet szántak a békebeli és a háborús katonai anyakönyvek

vezetésének, a kórházak látogatásának, továbbá az erkölcsnemesítő, a vallási, a hazafias, valamint az ismeretterjesztő előadások tartásának.

A budapesti katonai körletparancsnokság 297. sz. értesítője, valamint a 1.076 sz. eln/1.-1920 rendelkezés alapjaiban a közös hadsereg (k. u. k.) tábori lelkészi szolgálatának felépítését követte (másolta), és így a tábori lelkészi hivatal római katolikus főlelkésze szolgálati felettesévé vált a protestáns vallású lelkészeknek is. A protestáns egyházak tiltakozására már az első hónapok után olyan formában pontosították a rendelkezést, hogy a hivatal katolikus vezetője csak a római katolikus katonai lelkészeket irányíthatja, a protestáns katonai lelkészek saját egyházuk joghatósága alá tartoznak, a zsidó katonák lelki ügyeit pedig a hadseregen kívül, a területileg érintett rabbi intézi. Mindezen finomítások ellenére a jövőben is a katolikus tábori püspök hatáskörébe tartozott volna az egész katonai lelkészet felügyelete és irányítása, és a kiadott rendeletek nyomán joggal merült fel az a kérdés, hogy ki legyen a tábori püspök. Erre a méltóságra a katolikus egyház választása P. Zadravecz István szegedi Szent Ferenc-rendi házfőnökre esett, akinek 1920. augusztus 24-én a szegedi ferences templomban megtörtént a püspökké szentelése. Ezzel a lépéssel teljessé vált a m. kir. Honvédség Tábori Püspöksége, amelynek fennhatósága alá ezekben a hónapokban a hét körletparancsnokságon 80 katonalelkész tartozott, akik közül 60-an a római katolikus, tízen a református, nyolcan az evangélikus és ketten a görögkatolikus vallást gyakorolták. A lelkészek közül 49-en tartalékos tábori lelkészek voltak. Ez a létszám a megoldásra váró feladatokhoz bőségesen elégséges volt, azonban a trianoni békeszerződés rövid időn belül létszámcsökkentésre kényszerítette a katonai vezetést. 1923-ra ezt a létszámot közel felére csökkentették, és a tábori lelkészek egy részét „*egy évre átmeneti illetékel nyugállományba helyezték*”, majd 1924. október 1-jén többségüket nyugdíjazták.

A katonai vezetők és a hadtestek parancsnokai érzékelték, hogy a Tábori Püspökség ilyen formában történt megalakítása nem felelt meg a vallások egyenjogúságáról szóló alapelvnek, és első lépésként 1920. augusztus 13-án kiadták azt a bizalmas intézkedést, amely *A vallásfelekezetek egyenjogúságának kidomborítása katonai ünnepségeknél* címet kapta. A rendelkezés arra hívta fel a figyelmet, hogy „*a m. kir. Honv. Min. úr.f. évi 465213/6-1920 sz. rendelete értelmében az egyházi ténykedéssel összekötött katonai ünnepélyek programjának összeállításánál mindenkor a keresztény egyházak egyenjogúságát, a felekezeti viszonyosságot szem előtt tartsa, és kellő tapintattal állapítsa meg előzetesen az illető felekezet lelkészével a program egyházi vonatkozású pontjait, hogy minden reklamációnak eleje vétessék*”. Mind ebből jól érzékelhető, hogy a parancsnokok a felekezeti egyenjogúság elvét a gyakorlatban már a tábori lelkészet szervezetének átalakítása előtt igyekeztek megvalósítani. Hasonló szellemben készítette el 1921-ben a m. kir. HM a tábori püspökség hatáskörét és működését szabályozó rendeletét, *A katolikus katonai lelkészet szervezése* című okmányt, amelyben már megjelent az önálló protestáns tábori püspökségek gondolata, amely ellen az akkor már működő m. kir. Honvédség Tábori Püspöksége erőlyesen tiltakozott. A rendelet kiadását azzal indokolták, hogy „*a protestáns püspökség 1921-ben még nem lesz felállítva, a másik püspökség már áll*”, ezért az eredetileg tervezett közös szabályozás nem valósulhat meg, ugyanakkor ezzel a lépéssel a sokat vitatott 1076-eln.1.-1920. sz. rendelet hatályát fogja veszíteni. A megoldás lényegében nem volt több, mint a megnevezés módosítása, azaz mindenhol kijavították és a katonalelkész szó elé odatették, hogy „*római katolikus*”. Ezzel kifejezték, hogy a most már m. kir. Honvédség Római Katolikus Tábori Püspökség nevet viselő püspökség hatásköre a római katolikus és a görögkatolikus katonákra terjed ki, és a lelkészek megnevezése „*a m. kir. [...] katonai körlet római katolikus lelkésze*” lesz.

A M. KIR. HONVÉDSÉG PROTESTÁNS TÁBORI PÜSPÖKSÉG MEGALAKÍTÁSA

A katonai lelkigondozás szervezeti kereteinek kiépítésére tett első intézkedéseken érződtek az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregéhez tartozó tábori lelkészi szervezet jellemvonásai, ugyanakkor a katonai vezetés is megfogalmazta azt az igényt, hogy egy hazai felekezeti összetételnek megfelelő szolgálati struktúrát alakítsanak ki. Az első világháború után függetlenné vált és új határai közé szorított Magyar Királyságban az ország felekezeti összetétele is változott. Az 1920. június 4-én Trianonban aláírt békediktátum következtében az ország területe 283 ezer km²-ről 93 ezer km²-re, lakosságának száma 18,2 millióról 7,9 millióra csökkent, és ennek következtében felekezeti viszonyai is módosultak. A katolikus egyház latin szertartású híveinek számaránya 63,9%-ra, a görögkatolikusok számaránya 2,2%-ra változott. A reformátusok arányszáma 14,3%-ról 21%-ra nőtt, az evangélikus egyház híveinek száma pedig 7,1%-ról 6,2%-ra csökkent. Az unitárius egyház egész törzse Erdélybe szakadt, s híveinek arányszáma 0,4%-ról 0,1%-ra esett vissza. Az izraeliták számaránya némileg csökkent.

Ezért is lehetett, hogy a történelmi tapasztalatokra és az első világháború idején a protestáns egyházaknak tett ígéretekre építve a református és az evangélikus egyházak rendszeresen tiltakoztak az 1920-ban létrehozott, a katolikusokkal közös m. kir. Honvédség Tábori Püspöksége ellen. Hivatkozásaik között vezető helyen szerepelt, hogy már 1917 októberében elkészült a magyar református katonai lelkészetről az a törvénytervezet, mely kimondta: „1 §. A cs. és kir. közös hadsereg, valamint a m. kir. Honvédség keretén belül szervezett magyar református katonai lelkészet békében és háborúban – a katonaság által eddig követett elvnek megfelelően – tisztán egyházi ügyekben... minden más felekezetű lelkésztől elkülönítve, saját felekezeti főhatósága alatt áll.” Hasonló tartalommal írtak a magyarországi evangélikus egyház részéről is, amikor beadványban figyelmeztettek arra a hadügyminiszteri levélre, melyben közölték, „hogy az összes felekezet katonai lelkészetének szervezése csak a háborús leszerelés után lesz foganatba vehető”. Ezek a háború folyamán tett ígéretek is feljogosították a protestáns egyházakat a saját tábori lelkészet megalakításának követelésére.

Az iratok alapján leginkább a Magyarországi Evangélikus Egyház szorgalmazta a kiadott rendeletek módosítását és az Evangélikus Tábori Püspökség felállítását. A vitákban Kapi Béla evangélikus püspök járt az élen, aki többször kifejtette, hogy „elfogadhatónak és helyesnek tartja az evangélikus tábori püspökség HM által felvázolt tervét, mégpedig a függőségi viszonya épp olyan kell, hogy legyen, mint a római katolikus püspökségé”. Hasonlóan foglalt állást a témában a Magyarországi Református Egyház is, és úgy értékelték, hogy a honvédelmi tárca által eddig kiadott rendeletek „a jóakarattal mellett nem tagadják meg a régi szellemet, amely a volt közös hadseregbéli tábori lelkészetet és az A-16 jelű szolgálati könyvet áthatotta”. Az elképzelés ellen P. Zadravecz István katolikus tábori püspök többször is tiltakozott, és nem fogadta el a protestáns egyházaknak az 1848. évi XX. vallásszabadságról készült törvénycikkre történő hivatkozását.

A m. kir. HM-ben 1920. november 6-án a katonai lelkészet szervezése ügyében tartott szakértekezleten a tervbe vett szervezeti elképzelés a felekezeti sérelmeket úgy kívánta orvosolni, hogy a katolikus tábori püspökséghez hasonlóan külön református és külön evangélikus tábori püspökséget tervezett felállítani. Ezek élére azonban nem külön-külön tábori püspököket kívántak kineveztetni, hanem a Budapesten székelő Dunamelléki Egyházkerület református püspökét, valamint a Magyarországi Evangélikus Egyház valamelyik püspökét szerették volna eredeti tisztség mellett a katonai lelkészet vezetőjévé is megtenni. A protestáns

egyházak püspökei azt a kitélt kifogásolták és tartották elfogadhatatlannak, mely szerint a katonalelkészettel foglalkozó püspök kiválasztásának legfontosabb szempontja a budapesti székhely legyen. Ők más személyt tartottak alkalmasnak erre a posztra, így a reformátusok részéről például a legidősebb püspököt jelölték. Abban egyetértés mutatkozott, hogy a várható létszámcsökkentés következtében nem indokolt a lelkészet ezredenként történő szervezése, és helyette a helyőrségi szervezést javasolták. A római katolikus tábori püspök azonban továbbra is ragaszkodott a korábbi elképzelésekhez, ahhoz, hogy a „többségi elv alapján” a hét katonai körlet élén a katolikus egyházi vezető maradjon. A protestáns egyházak ezt nem tartották elfogadhatónak, ezért is határozták el az önálló körletesperességek felállításának, a kisebbségek részére pedig helyőrségi lelkési köröknek a tervét. Végül újból megerősítették azt az alapelvet, amely szerint a protestáns katonai lelkészek felhatalmazásukat nem a római katolikus tábori püspökségtől, hanem saját egyházuktól kapják, és minden felekezet a saját katonalelkészeit irányítja és felügyeli. Ez alapján felekezetenként 40-40 tábori lelkésszel számoltak. A két protestáns egyház vezetője elfogadhatónak tartotta azt az elképzelést is, hogy a katonalelkészek tevékenysége terjedjen ki a családtagokra, és ez alapján végezzék az anyakönyvezési feladatokat is. Az értekezlet végén még tisztázták, hogy a református és az evangélikus tábori püspökségek felállítása az egyházi szervezetek joga, ebben a kormányzó és a honvédelmi miniszter csak kezdeményező szerepet tölthet be.

Az értekezlet után úgy tűnt, gyorsan rendeződnek a nézeteltérések, és megindul a szervezőmunka, azonban az események nem egészen a megbeszélés szellemében folytatódtak. Taubinger Rezső tábori főesperestől – aki jelentős mozgatója volt az önálló református és evangélikus püspökségeknek – ismert, hogy 1921 januárjáig a HM szervezési osztályának vezetői a várható nagy átszervezésre hivatkozva nem voltak hajlandók tovább tárgyalni, és valóban: az 1921. január 22-én kiadott honvédelmi miniszteri rendelet jelentős létszámcsökkentést írt elő⁴ – ez kérdésessé tette a két újabb tábori püspökség felállítását. Az általános létszámcsökkentés és átszervezés, valamint a rejtett alakulatok szervezése közepette olyan hírek is felröppentek, amelyek szerint a tábori püspöki helyeket lelkészi iroda-igazgatói helyekkel lehetne felváltani, és ez esetben nem lenne szükség a tábori püspöki kinevezéssel együtt járó egyezkedésekre. Közben érdekes lépések és döntések születtek, ugyanis 1921 januárjában a m. kir. honvédelmi miniszter Barabás Samu református katonalelkészt előléptette ezredessé. A hír olyan látszatot keltett, mintha a honvédség Barabás Samut akarta volna a református lelkészet élére kinevezni.

A békediktátum okozta korlátozások végrehajtása közben a minisztertanácsban egy új elképzelés formálódott, amelyet úgy fogalmaztak meg, hogy „*ha a katolikusoknak elég egy püspök, akkor a protestánsok is elégedjenek meg egy püspökkel*”. Feltételezhetően a honvédelmi miniszter már ennek az elképzelésnek a jegyében tárgyalt Kapi Béla, valamint Raffay Sándor evangélikus püspökökkel is. Megegyeztek abban, hogy egy közös protestáns püspökség kerül felállításra, és annak élén – a többségi elv alapján – református lelkész tölti majd be a tábori püspöki állást. Erről a megállapodásról a HM tájékoztatta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot, és elkészítette a protestáns tábori püspökség szabályzatát.

⁴ Az 1920. június 4-én aláírt békeszerződés katonai rendelkezései csak egy olyan hadsereget engedélyeztek, amelynek létszáma (35 000) és fegyverzete (harckocsi és repülőgép nélküli) az általános védkötelezettség megtöltésével, a toborzott és 12 évre szolgálatot vállaló állomány fenntartásával csak belső karhatalmi feladatokra lett volna alkalmas. E rendelkezést az 1921. évi, a Magyar Királyi Honvédségről szóló 49. törvény is becikkelyezte. A trianoni békeszerződésnek megfelelően a honvédség hadrendjét 1922-ben alakították ki; a korábbi katonai körletekkel megegyezően hét vegyes dandárt állítottak fel.

Az 1922. január 2-án kiadott 19582/Eln. 1. számú szabály egy pontja rögzítette, „*hogy a m. kir. Honvédség részére egy közös protestáns tábori püspökség szerveztetik, és a tábori püspöknek egyházi és egyéb joghatósága kiterjed valamennyi protestáns vallású katonai lelkészre. Kiterjed továbbá a hivatásos és tényleges katonákra, feleségeikre és atyai hatalom alatt álló kiskorú/törvényes vagy örökbefogadott/gyermekeikre. Az egyházkerületek püspökeinek hatáskörébe és ügykörébe a tábori püspök semminemű vonatkozásban bele nem avatkozhatik*”. Azt is kimondta, hogy „*a püspöki állást a református és az evangélikus lelkészek felváltva töltik be*”. Ettől az időtől kezdve már a közös püspökség terve alapján folytak a tárgyalások.

A közös protestáns tábori püspökség tervezetének elfogadása jegyében a Református Egyetemes Konvent 1921. június 7–9-i, az Evangélikus Egyház 1921. november 10-i közgyűlésén tárgyalta a protestáns tábori püspökség ügyét, melyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter 79.992/ II./1920. sz. alatt küldött irata alapján tárgyaltak meg. Figyelmet érdemelnek a dátumok, amelyek szerint már 1920-ban elkészült a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium azon átirata is, amelyik már a közös püspökséget felállító bizottság kijelölését is megfogalmazta. Mindebből érzékelhető, hogy a honvédelmi vezetés által kiadott rendelkezések (az 1920. novemberi értekezlet) idején már létezett a közös protestáns püspökség terve. Ennek megfelelően és a közös protestáns tábori püspökség elképzelésének jegyében állították fel azt a kilenc tagú előkészítő bizottságot, amelyben három fő a HM-et, három fő az evangélikus és három fő a református egyházat képviselte. A kilencfős bizottság ugyanakkor javasolta, hogy a végleges megoldásig a református és az evangélikus tábori lelkészeket a HM 8. osztályára osszák be – ezzel elkerülhető lesz a római katolikus alárendeltség okozta feszültség.

A közös protestáns tábori püspökség egyházi jogi jóváhagyásának és a szervezés megkezdésének időszakában azonban megkezdődött a trianoni békeszerződés által előírt létszámcsökkentés, amikor is a hadsereg összlétszámán belül a tisztek létszámát is csökkenteni kellett. A 8000 tisztból az antant nyomására csak 1700 tiszttel maradt meg, ezért elkerülhetlenné vált egyfajta „rejtett szervezeti forma” kialakítása és ezen belül a létszámok csökkentése is. Ennek jegyében az 1922. december 14-i 8458/T. 8. sz. rendelet hivatalosan megszüntette a tábori püspökségeket, és azokat a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a m. kir. Honvédség egyéneinek lelki ügyeit intéző I. B. (r.k.), ill. II. B. (prot.) osztályaként működtette tovább. Kezdetben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium I. B. osztályán (a Római Katolikus Tábori Püspökségen) 24 katolikus, a II. B. osztályán 14 protestáns tábori lelkész szolgált. Mivel 1922-ben még mindig nem került sor a protestáns tábori püspök kiválasztására és kinevezésére, ezért a honvédelmi miniszter ideiglenes jelleggel a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium II. B. osztályának vezetőjévé nevezte ki Taubinger Rezsőt, mégpedig olyan formában, hogy meghagyta eredeti beosztásában is.

A honvédség létszámának csökkentésével párhuzamosan az összes katonalelkész keretlétszámát az 1920-as 80-ról 60-ra, majd 42 főre csökkentette. A létszámcsökkentés lényegében az 1920-as évek végéig folytatódott. A vegyes dandároknál általában két lelkész (katolikus és református vagy evangélikus) tevékenykedett, kivétel volt a budapesti, ahol négy beosztási hely volt. A Ludovika Akadémia mellett még öt (jutasi altisztképző, Bocskai, Zrínyi, Hunyadi és Rákóczi reáliskola) nevelőintézeti lelkészi beosztás volt.

A leendő protestáns tábori püspök kiválasztása volt még hátra, és ennek megoldására volt olyan elképzelés is, hogy a két protestáns egyház egy-egy jelöltet állít, akik közül vitéz nagybányai Horthy Miklós (1868–1957) kormányzó majd kiválasztja a püspök személyét. Ezt hamar elvetették, helyette a hármas jelölés mellett döntöttek. Így Göde

2. kép Soltész Elemér altábornagy, táborigazgató

Lajos szekszárdi lelkész, Nagy Ferenc alsódabasi esperes és Soltész Elemér nagybányai lelkész voltak a jelöltek. Az evangélikus egyház részéről szóvá tették, hogy miért nem szólhatnak bele a közös táborigazgató választásába, azonban az Egyetemes Konvent azt válaszolta: „a táborigazgató betöltésénél a testvéregyház meghallgatásának módját nem tudja megtalálni.” Mindezek ellenére az evangélikus egyház tudomásul vette a választás eredményét. A m. kir. Honvédség Protestáns Táborigazgatói Püspökségén ekkor 24 (14 református és 10 evangélikus) protestáns táborigazgató lelkész szolgált. Ezen előkészületek alapján 1923. február 9-én a kormányzó úr őfőméltósága kinevezte a Protestáns Táborigazgatói Püspökség élére Soltész Elemér nagybányai református lelkészt, a királyhágómelléki egyházkerület főjegyzőjét táborigazgató püspökké. Egyházi püspöki beiktatása később, 1924. december 17-én történt meg.

A M. KIR. HONVÉDSÉG PROTESTÁNS TÁBIRIGAZGATÓI PÜSPÖKSÉG ELSŐ PÜSPÖKE

Soltész Elemér 1874. április 18-án született Ombodon (Szatmár vm. Partium), az elemi iskola öt osztályát ott járta ki. Szülei: Soltész János református lelkész és Széles Ida. Nagyszülei: Soltész Gedeon református lelkész és Pétsi Sarolta Amália; Széles Endre református lelkész és Lugassy Mária. A gimnáziumi és teológiai tanulmányait 1884-től 1892-ig, illetve 1892-től 1896-ig Debrecenben folytatta. A debreceni református főgimnáziumban 1892. június 28-án jeles eredménnyel tett érettségi vizsgát. Egy évig (1896–1897) gimnáziumi segédtanár, egy évig (1897–1898) senior⁵ volt, az 1898–1899-es tanévben a párizsi teológiai fakultáson volt hallgató. Hazatérése után, 1899 decemberében Nagybányán megválasztották lelkésznek, és közel negyedszázadig (1923-ig) volt református lelkész. Ez alatt az időszak alatt számos egyházmegyei és egyházkerületi tisztséget töltött be, és sok teológiai publikációt jegyzett. Ezen munkásságának legmagasabb elismerését jelképezte 1929-es díszdoktorrá avatása. Házasságot 1900. május 26-án, Hajdúszoboszlón kötött Zsigmond Sándor református lelkész leányával. Katonai rendfokozata tábornok volt – 1923. február 1-jei ranggal, 1944. július 1-jétől altábornagy.

A református, az evangélikus és az unitárius katonák lelki gondozására hivatott protestáns katonalelkészi szervezet első vezetőjének legfőbb feladata volt a katonai kerületeknél, az iskoláknál és a kórházaknál szolgáló református és evangélikus katonalelkészek munkáját

⁵ A református kollégiumokban az ifjúságból kikerült tisztviselő neve és címe.

meghatározó szabályzatok kimunkálása, tevékenységük irányítása, valamint a működés feltételeinek biztosítása. Soltész Elemér nagy gondot fordított a református és evangélikus lelkészek közötti tolerancia elfogadtatására, az eltérő szertartási szokások figyelembevételére, a viszonyosság elvének érvényesítésére és a felekezeti sérelmek elkerülésére. Tevékenységének középpontjában a lelkigondozás szabályzatainak kidolgozása, az alapján pedig a protestáns katonai egyházközségek megalakítása állt (a hét katonai kerületnél egy-egy); a szabályzat értelmében a tábori lelkészi szervezet egyházi joghatósága a tisztek, altisztek és honvédek mellett kiterjedt a családtagokra is, amiért sokat bírálták.

Soltész Elemér protestáns tábori püspök szervezőmunkájának eredményeként mindvégig a honvédség szervezetének és feladatainak változásával összhangban alakult a protestáns tábori lelkészet. A tábori püspökség 1928-ig a m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium II. B. osztályaként működött, amelyet a hadsereg fejlesztésével együtt járó, már nyílt tevékenység kiteljesedése követett. A protestáns tábori püspök helyetteseként tevékenykedett az irodaigazgató, akinek a másik felekezethez kellett tartoznia. Az iroda ügyviteléért a titkár felelt.

Soltész mindenkor a felekezeti ellentétek elkerülésén és megszüntetésén munkálkodott, és az alakulatok gyakori meglátogatásával személyesen is igyekezett segíteni az állandó lelkészhiányon, a protestáns katonák azon sérelmén, hogy a kötelező templomlátogatás katonai parancsa értelmében katolikus szertartásra vezénylik őket. Mint tábori püspöknek, kemény harcai voltak egyházpolitikai kérdésekben politikusokkal, miniszterekkel; Bethlen István, Gömbös Gyula burkolt és nyílt diktatúrája, a katolikus tábori püspök hegemoniája ellen. Az egyházközségeket ért támadások lecsendesítésével, a katolikus tábori lelkészszéggel ápolt korrekt viszony fenntartásával elérte, hogy a Protestáns Tábori Püspökség a honvédség elismert egyházi szervezete legyen. A háborút fájdalommal vette tudomásul, és a katonához küldött üzeneteiben nem a másik fél vak gyűlöletére, hanem a család és egyház szeretetére, az evangéliumi bölcsességre, becsületre buzdított. A második világháború előtti és alatti években szervezte a tartalékos református és evangélikus katonalelkészek tanfolyamait és mozgósítását, valamint a katonák lelkigondozását, arra törekedett, hogy minden egészségügyi alakulatnál a katolikus lelkész főhadnagyok számával azonosan legyenek protestáns lelkészek is. A tábori lelkészek tevékenységének lényegét a hívők és nem hívők, a protestánsok és nem protestánsok között a szenvedés mérséklésében, valamint a lelki és szociális segítségben látta; ezen túl mindent megtett a munkaszolgálatosok nyomorának enyhítéséért, valamint az üldözöttek és a leventék mentéséért. A nyilashatalmat elutasította. 1944. október 15-e után is Budapesten maradt, nem hajtotta végre a kiűritési parancsot, beteget jelentett. A katonai vezetés leváltását kezdeményezte, azonban a protestáns egyházak közti megállapodás figyelmen kívül hagyása miatt ezt nem valósíthatták meg, ugyanis az egyezmény értelmében a református után evangélikus lelkésznek kellett következnie.

A háború alatt még el kellett szenvednie fia elvesztését is, aki katonaként a magyarországi harcokban vesztette életét. A háború után szolgálattételre jelentkezett, igazolták és továbbra is irányította a protestáns lelkészi osztályt, a tábori püspökséget. A lelkészek számát a sorozatos átszervezések során állandóan csökkentették, a működés feltételei a kezdeti várakozás után gyors ütemben romlottak, a püspökség tevékenysége ellehetetlenült. Soltész Elemér altábornagy, protestáns tábori püspököt 1948. november 1-jén nyugdíjazták. 1946-ban megválasztották a numizmatikai társaság elnökének, 1948 őszétől a pápai Református Teológiai Akadémia tiszteletbeli tanára volt.

Nyugdíjas éveit visszafogottan, családjával és szűk baráti körével töltötte. 1957. augusztus 7-én halt meg, és Debrecenben temették el. Mindazok, akik ismerték, úgy jellemezték, hogy igazi lelkipásztor volt a szó valóságos értelmében. Nem magasztos püspökként jelent meg, hanem lelkipásztorként, aki az adott történelmi szituációban és katonai helyzetben azt tette, amit egy tábori lelkésznek kell csinálni, rámutatott a nehézségekre, megoldásokra. A megoldásoknak a lényege mindig az evangélium hirdetése és a Krisztussal való közösség ápolása volt. Erkölcsi beszédei és prédikációi négy kötetben jelentek meg, ezek a Ráday Könyvtárban megtalálhatók. *„Mint ember: csupa melegség. A bizalom légköre vette körül. A tábori lelkési kar atyját látta benne. Nem volt »tiszt és előjáró« a szó pejoratív értelmében. Inkább pater familias, a családfő szigorúságával és szeretetével. Mint lelkész altábornagy, katonai rangját becsülte, de egyénisége, magatartása inkább a pásztor, mintsem a katonát tükrözte.»*

Kitüntetései: Tízéves püspöksége évfordulójára kapta meg a Signum Laudis bronz fokozatát (1933), később a Vörös-Kereszt Egylettől (1938) a Magyar Érdemrend Középkeresztjét (1939), majd annak csillaggal ellátott változatát (1940), végül a Magyar Népköztársaság Érdemrendjének tiszti keresztjét (1948). A régi magyar nemességet a belügyminiszter 1943. június 9-én és 1943. június 30-án igazolta, 1944-ben pedig előléptették altábornaggyá.

3. kép Tisztelgés Soltész Elemér sírjánál. Debrecen, 2004. április 28.

(Folytatjuk)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Dr. Aranyos Zoltán zsinati főtanácsos: *A katonai lelkigondozás újrakezdése*. Theologiai Szemle, 1999/1.
- Berkó István (szerk.): *A magyar királyi honvédség története, 1868–1918*. M. kir. Hadtörténeti Levéltár, 1928.
- Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon, 1521–1945*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985.
- Csizmadia Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.
- prof. Csohány János: *Magyar katonák reformáció utáni lelki gondozása*. 1994.
- prof. Csohány János: *A protestáns táborigazgatás Magyarországon*. A Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központja, Budapest, 1994.
- Dr. Dezső László: *Bevezetés a katonai lelkigondozásba, I*. Pápa, 1941.
- Dr. Dezső László: *Bevezetés a katonai lelkigondozásba, II*. Budapest, 1998.
- Esze Tamás: *A magyar református egyház útja a reformációtól napjainkig*. Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, Budapest, 1960.
- Esze Tamás: *Tábori papok II. Rákóczi Ferenc hadseregében*. Egyháztörténet, 1943/1.
- Dr. Fejes Sándor: *Sebestyén Jenő, a tábori lelkész*. PEIL, 1915.
- Hadtörténelmi Levéltár, HM Elnökség iratai.
- Hadtörténelmi Levéltár és Könyvtár, Katonai Szolgálati Szabályzat, I. rész, A-32-a Szolgálati Szabályzat 1931. A-16-c Utasítás a k. u. k. katonai lelkészei számára. A-19. Szolgálati Utasítás a m. kir. honvédelelkészek számára, 1914.
- A-19 Ideiglenes Szervi Határozványok és Szolgálati Utasítás a m. kir. Honvédség lelkészei számára. Pallas Részvénytársaság Nyomdája, Budapest, 1930.
- A-20-a. utasítás a tábori halotti anyakönyvezésről 1913. Harcászati Szabályzat, III. rész, II. fejezet, a m. kir. HM.42.300/eln.-1940.
- Harsányi Gusztáv: *Töredékek egy református lelkész hányatott életéből*. Debrecen, 1926.
- HM Katonai Kollégium ülése, 1996. november 4-én. Előterjesztés a Tábori Lelkészi Szolgálat helyzetének áttekintéséről, a működést biztosító megállapodások és rendelkezés megvalósításának helyzetéről.
- Dr. Liptai Ervin (szerk.): *Magyarország hadtörténete, I–II. kötet*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1984.
- Mándoki Sándor magánnaplója. HL. TGy. 2269.
- Parlament Honvédelmi Bizottsága 1995. február 15-ei ülésének jegyzőkönyve.
- Péteri Ferenc református lelkész háborús iratai. HL. TGY. II: 756/Gy.
- Protestáns Szemle, 1930.
- A Református Zsinati Levéltár és az Evangélikus Levéltár 1921. június 7–9-i, illetve a november 10-i ülés jegyzőkönyvei.
- Simon Lajos karp. lelkész jegyzetei az 1943. évi budapesti tanfolyamról.
- Soltész Elemér iratai a családnál.
- S. Szabó József: *Protestánsizmus Magyarországon*. Bethlen Gábor Szövetség, Budapest, 1928.
- Szalay Tamás: *A Tábori Lelkészi Szolgálat Protestáns Tábori Püspökség újjászervezése a rendszerváltás után*. In: Berta Tibor – Hautzinger Gyula – Holló József Ferenc (szerk.): *Közös küldetésben: Katona és lelkész az ember és a nemzet szolgálatában*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2017, 359–366.

- Dr. Szeberinyi János Mihály tábori superintendens: *A két protestáns hitfelekezet föderációja cs. és kir. hadseregben*. Nyílt levél a magyarhoni főtisztelendő reformáta és ágostai hitvallású superintendenciáihoz. Bécs, 1869.
- Szűcs László: *Isten dicsősége és az emberek békessége érdekében dolgoznak*. Honvedelem.hu, 2009. 10. 16. <https://honvedelem.hu/hirek/honvedelmi-miniszter/isten-dicsosege-es-az-emberek-bekessege-erdekeben-dolgoznak.html> .
- Thurnayné Schulek Vilma: *Édesapánk, dr. Schulek Tibor*. Ordass Lajos Baráti Kör, Budapest, 2006.
- Újhelyi Péter: *Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig (1657–1780)*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1914.
- Dr. Varga A. József (szerk.): *Honvédelmi Minisztérium Tábori Lelkészi Szolgálat, 1994–2004*. A HM Tábori Lelkészi Szolgálat megalakulása 10. évfordulójára készült HM-kiadvány. Honvédelmi Minisztérium, Budapest, 2004.
- Dr. Varga A. József: *Katonák – lelkészek – Tábori lelkészek*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2010.
- Dr. Varga A. József: *Soltész Elemér altábornagy, protestáns tábori püspök*. Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2000.
- Védelmi tanfolyam anyaga: Hadsereg és nemzet, Ht. ktár. 32562/1920.
- Zsilinszky Mihály: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve*. Franklin Társulat, Budapest, 1880.
- Részlet dr. Csohányi János Magyar katonák reformáció utáni lelki gondozása című előadásából. MOVI Horizont Filmstúdió, Tábori lelkészek c. dokumentumfilm, 1994.
- A Történelmi Dokumentumfilmek Kuratóriuma támogatta: *Lelkészek a fronton* című dokumentumfilm, 1996: Balikó Zoltán evangélikus lelkész-százados, Bíró Sándor református lelkész-százados, Kéri Sándor református, Kozma János református, id. Harmati Béla evangélikus, Barta Sándor református, Bachát István evangélikus, Lukács József református, id. Kendeh György evangélikus, Koren Emil evangélikus, Szerdahelyi Pál evangélikus, Szabó Béla református, Székely Dezső református, Takaró Zoltán református tábori lelkészek visszaemlékezései.